

О.Б.Солтис

м.Київ, Центр з охорони пам'яток
археології, історії та мистецтва

Ю.О.Білан

м.Київ, Музей історичних коштовностей України

КУРГАН РАНЬОСКІФСЬКОГО ЧАСУ ПОБЛИЗУ СЕЛА ІВАНКОВИЧІ НА КИЇВЩИНІ

Курган був розташований у Дніпровському Лісостеповому Правобережжі, за 2,5 км до південного заходу від околиці с.Іванковичі Васильківського району Київської області. Він входив до групи курганів з 12-ти насипів, що простяглися ланцюжком з ПнЗ до ПдСх, на схід від траси Київ-Одеса, по обидва боки від шосе на с.Підгірці, й був найбільшим серед них.

Разкопки кургану здійснювала в 1994 р. експедиція відділу охорони пам'яток археології Київського обласного управління культури під керівництвом О.Б.Солтиса й за участю співавтора публікації [1]. До початку розкопок від насипу зберігся останець неправильної форми розмірами 7х15 м, висотою 6,3 м від рівня сучасної поверхні (6,75 м від РПЧ), з прямовисними схилами з усіх боків на висоту більш ніж три метри. Більша її частина була вибрана у 60-х роках ХХ ст. до рівня нижче сучасної поверхні під будівництво дороги, а також для присадибних ділянок, що розташовані недалеко від кургану.

Під насипом відкрито одну могилу у дерев'яному склепі, побудованому в ґрунтовій ямі з дромосом, та шатрову конструкцію над нею.

На підставі даних стратиграфії можна припустити таку послідовність будівництва кургану. Спочатку з ями витягли частину черноземного ґрунту, яку поклали навколо могили у вигляді валу потужністю 0,6 м та шириною до 2,5 м від краю ями. Потім вал обклали хмизом й запалили, можливо, у ритуальних цілях, що підтверджується пропеченою поверхнею валу, шаром попелу та деревинного вугілля потужністю до 5 см у профілі бровки. Далі прокопування могили продовжили, після чого, за рахунок вийнятих з поховальної ями чернозема та материка, що залишилися, потужність валу збільшилася до висоти 0,8 м при ширині від краю ями 5,5 м. Поверхня його була сплюснена. В цьому шарі в подальшому встановлені колоди шатрового перекриття над могилою. Зовнішній край валу був укріплений щільною обмазкою з материкової глини, імовірно, зволоженої. Потужність шару обмазки досягала 0,5 м. Після цього загальний діаметр валу, що реконструюється, досяг 21 - 21,5 м. Такою ж глиною, шаром до 5 см, були вкриті верх валу та поховальний ґрунт навколо на відстані близько 6,5 м.

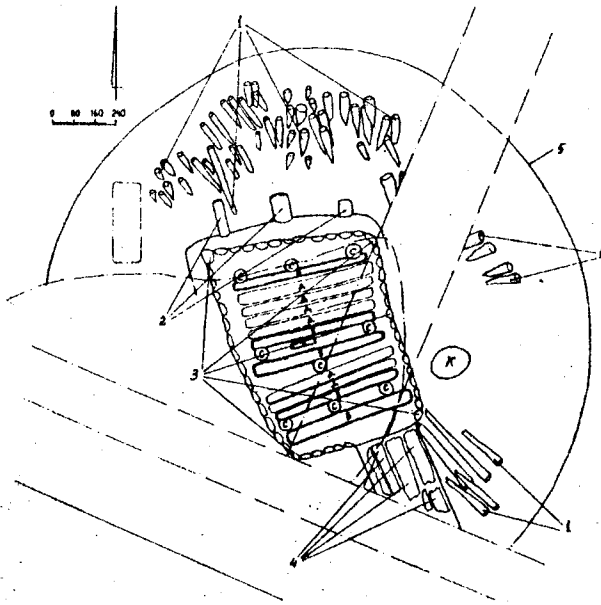

Рис.1. Загальний план кургану поблизу с.Іванковичі на Київщині

Умовні позначення:

1. Відбитки колод шатрової конструкції
2. Відбитки обополів поздовжнього перекриття склепа
3. Ямки від обополів, що облицьовували стінки склепа
4. Відбитки дощок, що облицьовували дномос
5. Контур земляного валу (викиду) навколо могили
- Б - відбитки брусів підлоги - укріплення стовпів, на які спиралося перекриття
- Д - відбитки дощок підлоги склепа
- К - вогнище
- С - ямки від стовпів, на які спиралося перекриття

Після спорудження валу було проведено упорядкування могили та саме поховання. Могильна яма мала підпрямокутну форму зі зрізаними на висоту 1,2 м від вершини валу боковими стінками. Її максимальні розміри по дну - 8,65 x 6,50 м. Вона була орієнтована за віссю північно-північний захід – південно-південний схід. Глибина могили складала 2 м від рівня похованого чернозему (2,8 м від вершини валу; 1,4 м від материка). Стінки ями облицьовані обополами. На дні могили виявлено 9 круглих ямок від стовпів,

розміщених трьома рядами, по три в кожному з них. Середній стовп у центральному ряді був зміщений на 0,9 м до півдня від вісі ряду, ближче до входу в могилу, можливо, для збільшення поховального простору для основного померлого. Підлога була вистелена упоперек дошками. Над могилою знаходилося двошарове перекриття. Сліди від нього збереглися лише біля північно-північно-східного краю ями, за межами якого виявлено заглибини під колоди шатрового перекриття над могилою. Спочатку над ямою було викладено поздовжнє перекриття з трьох потужних обаполав, які спиралися на три ряди стовпів. Потім упоперек на них поклали дошки, від однієї з яких зберігся відбиток у північно-східній частині ями. Поверх настилу склеп було устелено очеретом (?), білий тлін від якого добре видно в профілі бровки.

У поховальну споруду з південно-південно-східного боку вів дромос шириною 2,4 і, що похило спускався до камери біля південно-східного кута ями й обривався вертикальною сходинкою висотою 0,7 м. Стінки та дно його були поздовжньо обшиті дошками. Дромос зберігся на довжину лише 4,4 м через зруйнування його південної частини сучасною траншеєю кабелю зв'язку.

Після завершення упорядкування поховального склепу над ним було споруджено шатро. Заглибини для колод шатрового перекриття над могилою найкраще збереглися за межами північно-північно-східного краю ями. Колоди розміщені у 2-4 ряди й встановлені в шар з чернозему та материкової глини, викинутої з могили. Заглибини для колод знайдено також у східній та південно-східній частині валу, на підставі чого можна установити зовнішній діаметр основи шатра - 17-19 м. Враховуючи кут нахилу колод близько 45 градусів, що добре "читається" у профілі бровки, висота шатра могла скласти, здогадно, приблизно 8 м, а довжина колод - близько 14 м. Зі східного боку у шатрі був разрив шириною близько 5,5 м, посеред якого біля краю могили виявлено овальну яму під кострище, розмірами 1,6х1,2 м та глибиною до 0,5 м від вершини валу, з залишками тризни: кальціновані кістки, деревинне вугілля та зола. Потім шатро укрили очеретом (?), від якого залишився шар білого тліну. Після цього над шатром за один прийом було складено з дернових валків насип кургану.

Як сказано вище, цей курган не зберігся у первісному вигляді, що не дає можливості точно визначити розміри його насипу. Враховуючи розташування та розміри останця, а також шатра, можна припустити, що висота кургану перевищувала 10 м, а діаметр був не менш ніж 60-70 м.

Поховання пограбовано у давнину, можливо, ще до того, як згнило дерево та стався обвал надмогильної конструкції. Деякий час вхід до гробниці був, мабуть, відкритий. Завдяки вільному доступу повітря до підкурганної споруди, дерево зотліло без залишку, хоча

сліди його присутності збереглися у вигляді відбитків, що фіксуються у землі. Після того, як завалилися валки, що оточували шатрове переkritтя, вони заповнили підкурғанний простір, що звільнився, в результаті чого над могилою могла утворитися глибока воронка. Таким чином, воронки на вершинах курғанів у Дніпровському Лісостепу можуть вказувати на шатрові споруди над могилою, а не тільки на пограбування через вершину насипу.

Всі речі знайдено у придонному шарі ями. Більша частина знахідок зосереджена у північній половині гробниці, де, вірогідно, був похований основний небіжчик головою на ПнС. Тут, у північно-східному куті, праворуч від місця, де, можливо, знаходилася голова померлого, знайдено розвали двох ліпних посудин - круглодонного горщика та плоскодонного кухля з вертикальною ручкою. Фрагменти ще однієї посудини - великого тюльпаноподібного ліпного горщика з домішками кварцу у глині - були розкидані під північною та західною стінками ями починаючи від розвалів вищезгаданого посуду до місця, де, ймовірно, знаходилися ноги померлого. Ця посудина прикрашена двома наліпними валиками з частими пальцевими вдавленнями. Один із них розміщений під вінцем та має наколи під валиком, що утворюють з внутрішнього боку "горошини". Другий - на плічках й має розімкнені кінці, що опускаються донизу під кутом. Посуд з подібною орнаментациєю є в пам'ятках Дніпровського Лісостепоного Правобережжя та Лівобережжя [2] VII-VI ст. до н.е. Крім того, в придонному заповненні поховальної камери було знайдено фрагменти мінімум ще шести ліпних посудин: чотирьох горщиків, одного блюда та однієї маленької мисочки (чашки ?).

Серед інших знахідок, що лежали на імовірному місці кісток грудної клітини покійника, було скупчення просверлених мушель каури (21 цілі та 12 фрагментів) й скляних намистин (17 цілих та 7 фрагментів), а також золоті фрагмент пластинки та пронизка, скручена із дротинки у спіраль. Усе дно камери між північним та середнім рядами стовпів було усяно дрібними пастовими (?) намистинами (бісером) жовтого кольору, що, можливо, оздоблювали поховальне покривало чи костюм небіжчика. Бісер досить часто використовували для оформлення різноманітних деталей костюму[3]. Він характерний також для наборів намист ранньоскіфського часу[4]. Частіше всього його, як і кільцеподібні намистини з непрозорого жовто-зеленого скла, знаходять у архаїчних похованнях Дніпровського Лісостепоного Правобережжя[5].

Уламок золотої пластинки з відтиснутими на поверхні концентричними колами є, можливо, частиною пластини у вигляді трьох кружків, з'єднаних таким чином, що зовнішній контур виробу нагадує трикутник. Подібні прикраси знайдено у курганах знаті ранньоскіфського часу кінця VII-VI ст. до н.е. у Дніпровському Лісостепоному Правобережжі (№35 поблизу с. Бобриця, №100 поб.

лізу с. Синявка, №40 в уроч. Горячого поблизу с. Журовка, на полі поблизу Володимирської економії у м. Сміла, поблизу с. Михайлівка - в минулому с. Пруси) та Лівобережжі (№13 поблизу хут. Попівка під Ромнами та №2 в уроч. Осняги на Ворсклі)[6]. Такі пластини входили, в більшості випадків, до складу прикрас головного убору й прикрашали, як правило, налобну стрічку, що зафіксовано в непограбованих похованнях знаті на Черкащині (№35 поблизу с. Бобрися, №100 поблизу с. Синявка). У цих уборах, як вважають дослідники, були поховані представники аристократії, які виконували функції жерців[7]. На це і вказують пластини із трьох з'єднаних кружків з відтиснутими на поверхні концентричними колами, які мають магічне культове значення, пов'язане з культом сонця. Ними прикрашали також ритуальний посуд, що підтверджується знахідкою в кургані поблизу с. Глеваха на Київщині корчаги з відбитками подібних пластин[8].

Вздовж північно-західної стінки ями, можливо в ногах основного небіжчика, знаходились залишки кістяків двох залежних (?) осіб. Біля черепа однієї з них, можливо, жінки, були дві бронзові литі сережки-завушниці (цвяхоподібні) з широким щитком на одному з кінців та невеликим розширенням на іншому, біля черепа другої - одна з маленьким грибоподібним щитком. Більшість подібних сережок знайдено в пам'ятках Дніпровського Лісостепового Правобережжя та Західного Поділля. Їх невелика кількість є й у Лісостеповому Лівобережжі. Найближчі їм аналогії - бронзові сережки з курганів VI ст. до н.е. поблизу сіл Малий Букрин Кагарлицького району Київської області[9] та Раковкат Гусятинського району Тернопільської області[10]. Причому, найбільш ранні із них, що походять з кургану №1 поблизу с. Раковкат, датуються початком VI ст. до н.е.

Крім того, в похованні було знайдено ще три кістяні пряжки-розподільники: одна - біля скупчення чоловічих кісток посеред східної стінки та дві - біля середнього стовпа склепу. Виходячи з невеликого розміру та крихкості матеріалу, вони навряд чи могли мати відношення до вузди. Можливо, ці пряжки були деталями костюма чи сагайдака.

З предметів зброї в могилі знайдено вістря стріл чотирьох типів: залізне трилопатеве з довгою втулкою та фрагмент втулки від такого ж, а також бронзові - тригранне, фрагмент трилопатевого та два дволопатеві з шипом й фрагмент втулки від подібного. З них найбільш показовими для датування пам'ятки є бронзові дволопатеві вістря з лавролистною голівкою та шипом на втулці. Подібні вістря знайдені в курганах №467 поблизу с. Аксютинці Сумської області[11] та №23 групи Келермесських курганів (розкопки А.Ю.Алексєєва, 1986 р.)[12], що датуються першою половиною VI ст. до н.е.

Таким чином, на підставі знайдених матеріалів (горщик тюльпаноподібної форми з наліпними валиками, пальцевими вдавленнями та проколами; бісер, фрагмент золотої пластини із трьох з'єднаних кружків з відтиснутими на поверхні концентричними колами, бронзові дволопатеві вістря стріл з шипами) курган поблизу с. Іванковичі може бути датований початком VI ст. до н.е. Він відноситься до числа ранньоскіфських пам'яток Києво-Черкаського регіону Дніпровського Лісостепового Правобережжя, яких тут за даними С.А.Скорого на 1990 р. досліджено 209. Серед них було 178 поховань другої половини VII-першої половини VI ст. до н.е.[13] Крім того, у Київському Подніпров'ї це один з трьох найкрупніших з досліджених курганів скіфської архаїки висотою більш ніж вісім метрів (Переп'ятиха - 11 м, Глеваський - 8,7 м)[14].

В конструкції описаної вище поховальної споруди, а також в обряді є ряд ознак, що дозволяє віднести небіжчика до скіфського етносу:

1. Використання дернових валків для спорудження насипу кургану характерно для степових кочових племен епохи бронзи, а також скіфських. На Київщині це другий курган після Переп'ятихи, в якому було виявлено валки в насипу[15].

2. Традиція встановлення над поховальною ямою шатрового покриття отримало широке розповсюдження у скіфський час на території євразійських степів: у Північному Причорномор'ї, на Кубані, Південному Уралі та у Казахстані. На думку деяких дослідників поховання з шатровою надмогильною конструкцією належать до найдавнішого типу скіфських могил[16]. За даними на 1990р. на Правобережжі було відомо більше 20 могил скіфського часу з шатроподібною конструкцією, причому 9 з них споруджені в епоху архаїки (VII-VI ст. до н.е.)[17]. Можливо, що таке покриття було й над могилою у кургані поблизу с. Глеваха[18], що був розкопаний недалеко від с.Іванковичі.

3. Спорудження земляного валу навколо могили практикувалося ще пізньозрубними племенами, від яких цей обряд був, можливо, запозичений кочовими скіфами. У Дніпровському Лісостеповому Правобережжі відомо 5 архаїчних курганів з такими валами (поблизу с.Мала Офірна на Київщині, Червона Могила поблизу с.Флярковка, №406 поблизу с.Мартинівка, №58 поблизу с. Студенці на Пороссі, №448 поблизу с.Журовка на Тясміні)[19].

4. Покриття очеретом склепіння гробниці, валу, а також шатра - характерна риса поховального обряду іраномовних кочовиків[20]. Так, покриття валу очеретом зафіксовано у ранньоскіфських курганах на Північному Кавказі поблизу хут. Красное Знамя[21].

5. Наявність в похованні дерев'яної стовпової конструкції, що була описана Геродотом при похоронах скіфського царя у V ст. до н.е.

6. Присутність у могилі вохри (реальгару), знахідки якої відомі в скіфських похованнях Північного Причорномор'я, Північного Кавказу та Центрального Передкавказзя[22]. Це відмічено й у скіфських похованнях архаїчного періоду у Дніпровському Лісостеповому Правобережжі, у тому числі в Києво-Черкаському регіоні, а також в Лівобережжі.

Підсумовуючи наведені вище дані (розміри кургану та могили, наявність валків у насипу, спорудження над могилою шатрової конструкції, наявність золотих прикрас та поховання разом з основним померлим залежних осіб), ми можемо стверджувати, що в цьому кургані був похований представник верхівки скіфської знаті, який, можливо, виконував ще й функції жерця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Солтис О.Б., Білан Ю.О. Дослідження кургану ранньоскіфського часу на Київщині//Археологічний літопис Лівобережної України. – Полтава, 1999. - №2. – С.26-27
2. Ковпаненко Г.Т. Курганы раннескифского времени в бассейне р.Рось. – К., 1981. – С.96
3. Алексеева Е.М. Античные бусы Северного Причерноморья//САИ. – 1975. – Вып. Г1-12. – С.10
4. Галанина Л.К. Скифские древности Поднепровья//САИ. – 1977. – Вып. Д1-33. – С.32
5. Скорий С.А. Курган Переп'ятиха. – К., 1990. – С.33
6. Іллінська В.А. Золоті прикраси скіфського головного убору//Археологія. - №4. – 1971. – С.73-79. – Рис.1; 2,2,5,8,12,17,20,25
7. Ильинская В.А. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья. – К., 1968. – С.136
8. Тереножкін О.І. Курган біля с.Глеваха//Археологія. – Т.IX. – 1954. – С.91-92. – Табл.1,4, рис.12,13
9. Петренко В.Г. Украшения Скифии VII-III вв. до н. э.//САИ. – 1978. – Вып. Д4-5. – С.21. – Табл.16,22
10. Там же, табл.16,37
11. Ильинская В.А. Вказана праця, табл.XIII,5
12. Галанина Л.К. Келермесские курганы. "Царские погребения раннескифской эпохи". – М., 1997. – Т.І. – С.72, 248. – Табл.12, №393
13. Скорий С.А. Вказана праця, с.78
14. там же, с.100
15. там же, с.22
16. там же, с.81
17. там же, с.82
18. Тереножкін О.І. Вказана праця, с.83
19. Скорий С.А. Вказана праця, с.84
20. Геродот, IV, 71
21. Петренко В.Г. О погребальном культе у скифских племен Предкавказья в VII-VI вв. до н. э.//XIV Крупновские чтения по археологии Северного Кавказа: Тез.докл. – Орджоникидзе, 1986. – С.42-43
22. Скорий С.А. Курган Переп'ятиха. – К., 1990. – С.27-28